

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ
РИЛСКИ“ БЛАГОЕВГРАД
ФИЛОСОФСКИ ФАКУТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“

Светослава Георгиева Байракова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научно-образователна
степен „Доктор“, научна специалност Педагогическа и
възрастова психология

ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕННОСТИ И МОТИВАЦИЯ ПРИ СТУДЕНТИ

Научен ръководител: доц. д-р Розина Попова

Благоевград
2015

Дисертационният труд съдържа 135 страници, съдържателно обособени във въведение, три глави, обобщение, изводи, библиография и приложения.

Библиографията съдържа: 209 заглавия, от които 72 на кирилица и 137 на латиница.

Разработена и онагледена с 52 таблици, 7 графики и 4 фигури.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 29.05.2015г. от 13.00 часа в зала 210А на УК1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“ на открито заседание на Научното жури.

ВЪВЕДЕНИЕ

В началото на ХХІ век ставаме свидетели на глобални промени - световната и европейска икономики са изправени пред сериозни предизвикателства. Обективните очаквания към страната ни като член на Европейския Съюз (ЕС), са свързани с това да бъде своеобразен гарант за бъдещето на гражданите си и за стабилността на обединена Европа. Във фокус е формирането на определени качества на личността, осигуряващи гъвкавост и адаптивност към новите икономически и социални реалности. Основна характеристика на младежката общност в България през последните 20 години е нейната динамична промяна. Хората, които се характеризират като младежи, формираха своите основни ценности в периода на преход от тоталитарна към демократична, от затворена към пазарно ориентирана система. Като най-характерна черта сред младите се очертава стремежът към независимост и самореализация - подчертан стремеж към самостоятелни решения и индивидуален подход към живота. Изследванията показват, че докато психологическата независимост на младия човек у нас силно нараства, то много по-силна е неговата социална и икономическа зависимост от родителското семейство. През последното десетилетие активността на младите хора радикално се измести – от обществено-политическия живот към частния икономически сектор (Mpes.government.bg., 2012).

В настоящия труд ценностите и по-конкретно професионалните ценности са посредник между мотивация и интереси, определят се като вътрешна мотивация, която управлява, ориентира и подпомага поведението на хората. Ценностната ориентация, като вътрешна подбуда е отправна точка за реализиране на професионалното поведение, а професионалните ценности на студентите се разглеждат като ориентация на личността към бъдещата професия. Според нас, чрез установяване на актуалните, професионални ценности на студентите биха се определили най-предпочитаните ценностни ориентации и очертали ценностни профили на студентите, което би могло да послужи като критерий за ефективността, свързан с

практико–приложните аспекти, в това число и по отношение търсенето на алтернативи за академично обучение чрез създаване на по-нов тип учебна среда съобразена с професионалните умения на младите хора.

ГЛАВА 1. АНАЛИЗ НА ТЕОРЕТИЧНИТЕ ПОСТАНОВКИ ВЪРХУ ИЗСЛЕДВАНИТЕ КАТЕГОРИИ

1.1. Актуалност на проблема

Настоящото изследване е провокирано от нуждата да разберем от какво българските студенти се мотивират, към какво се стремят, за да постигнат целите си? Проявяват ли интерес към нови знания, едновременно рационални и иновативни? Идеите за изучаване на ценностите и тяхното изследване, служат ли като мотивация за бъдеща професионална дейност при младите хора? Именно с търсенето на мотивите, провокиращи поведението, е възможно разкриването на професионалните ценности, криещи се под повърхността. Считаме, че познаването и тяхното установяване са водещи за професионалната ориентация при студенти.

Ситуацията в България по данни на БТПП (2014) (Българска Търговско - Промислена палата) доказва, че знанията, придобивани в български университети, не са достатъчни за професионална реализация. Препоръките на работодателите към образованието, са за повече практическа насоченост на обучението и за реална обвързаност между потребностите на бизнеса и приема в университетите по специалности. Предвид формиращата роля на университета и в частност на обучението по предпочитани специалности, изграждането на професионалните ценности и мотивация за учене е приоритет на настоящето емпирично проучване. Студентите навлизат в стадий на развитие на нововъзникваща зряла възраст – етап между юношество и зряла възраст. Това е период за формиране на лична идентичност и избор на кариерни решения (Hunter, Dik & Banning, 2010).

Университетът е мястото в което се установяват важни ценности и се планира бъдеща кариера. Поради връзката между

професионални ценности и избор на кариера, изучаването на ценностите при студенти е от особено важно значение (Duffy, 2010; Duffy & Sedlacek, 2007; Pascual, 2009; Ryckman & Houston, 2003; Shaw & Duys, 2005). При избор на кариера, най – важните ценности в работата са присъщите (intrinsic) интереси (т.е. самата работа, автономия), очаквани високи доходи, принос към обществото и престиж. В допълнение при студентите (мъже) са изразени неприсъщите (extrinsic) за работата ценности (т.е. очаквани високи доходи, наличие на работни места), докато при жените са социалните ценности (т.е. принос към обществото, работа с хора) (Duffy & Sedlacek, 2007).

Изследователи по проблема, маркират промени в ценностите — от личен интерес и запазване на ценностите (окуражени от ниските нива на обществено доверие и по-висок приоритет на съгласие) до много по-високо значение придавано на присъщите, ориентирани към себе си ценности (Danis, Liu & Vasek, 2011). В подкрепа на това са резултатите от проведени изследвания в различни страни с проекта WIS (Work Importance Study), които открояват като най - значими следните ценности при студенти: Личностно развитие и Използване на собствените способности. В страни като САЩ и Канада ценностния модел предполага възходяща мобилност, материален успех и престиж и по- слабо акцентиране на аспектите от живота. В Европа (Белгия, Италия, Полша, Португалия и Хърватия) се дава висока оценка на отношенията между хората, тенденция насочена към автономен стил на живот и силно отхвърляне на авторитета. В страна като Япония висока оценка имат ценностите: Естетика и Творчество, относително ниско ниво се придава на ранжиране на другите ценности и по конкретно тези насочени към мобилност и материален успех (Super & Sverko, 1995; Sverko, Jerneic, Kulenovic & Vidovic, 1995; Trentini & Muzio, 1995). В резултат на изследвания с проекта WIS изследователите се обединяват около мнението, че доминират повече присъщите (intrinsic) от неприсъщите (extrinsic) ценности. Достигат до извода, че най-важните ценности и за двата пола студенти са: Личностно развитие, Използване на способности и Постигане на

резултати, а с най –ниска скала са ценностите: Икономическа сигурност, Престиж, Авторитет и Риск (пак там).

Изхождайки от резултатите, у нас учените сочат, че при българските студенти е налице индивидуалистична концепция за жизнения път, свързана с преследване на професионална реализация, висше образование, себеразвитие, материално благополучие и др. (Байчинска, К., 2011; Гарванова, М., 2011), индивидуалистичните ценностни ориентации на съвременните млади до голяма степен са израз на новите постматериални ценности – стремеж към подобряване качеството на живот, себеизразяване, постигане на благополучие, доверие и толерантност в междуличностното общуване (Инглехарт, Р., 1992).

Изследванията проведени в България сочат, че над 19 млн. студенти в момента се обучават в над 4 000 акредитирани университета в Европейския съюз и въпреки това, през 2013 г. над 25 % от младежите с висше образование в Общността са били безработни. Ситуацията в България по данни на БТПП (Българска Търговско - Промислена палата, 2014) от проведено проучване за оценката на бизнеса за образованието в страната и за очертаващите се потребности от специалисти в идните 10 години, показва, че 77% от членовете на БТПП считат, знанията, придобивани в български университети, като не достатъчни за професионалната реализация на младите хора. Само в 8% от фирмите собствениците и мениджърите са доволни във висока степен от университетското образование на младите служители. 80% от предприемачите посочват, че виждат най-големи пропуски в професионалните умения на младите хора в България.

Професионалните ценности, заедно с чувството за ангажираност и удовлетворението от работата са основни компоненти на сложния модел WIS (Work Importance Study - Super, 1981; Trentini, 1995), който включва промените на ролите през житейския цикъл на всеки индивид и различните, свързани с него, социални взаимодействия. Ценностите от модела WIS (Work Importance Study) кореспондират на една йерархически структурирана по приоритети или относителна тежест система с

нуждите, желанията и целите, и представляват общност от критерии, която управлява, ориентира и подпомага поведението на хората при вземането на решения в съчетанието на различни дейности (пак там). Следователно, извършването на избор е най – важна характеристика на мотивационния процес (Десев, Л., 1999), или професионалната ангажираност, като съставна част от Аз-образа, афектира върху самочувствието на човек и е тясно свързана с вътрешната (intrinsic) мотивация (Lodahl & Kejner, 1965; Rabinowitz & Hall, 1977). Съвременните учени (Deci & Ryan, 2008) интегрират факторите от съдържателните теории (Maslow, 1970; Alderfer, 1972) и социалния контекст, т.е. „ситуационните фактори“ взаимодействат с личните фактори и влияят върху мотивацията. Изследователите отделят важната роля на организационната култура, която формира нагласите, ценностите, отношенията и поведението на индивидите в дадена организация (Deci & Ryan, 2008; Schein, 1986).

Трябва да подчертаем, че организационната култура се състои не само от информация от оперативен тип, но и от такава, от познавателен и поведенчески тип, обръща внимание на личността и определя нейния начин на мислене и възприемане на света. Имайки предвид това, става ясно как може при проучване на една достатъчно представителна група от хора в дадена организация да се опише йерархията и структурата на споделяни в нея ценности, преобладаващите ориентации и типове (Трентини, Д., и кол., 2007). Като следваща стъпка от теоретичният анализ на базата на съвременните схващания, систематизирано представяме същността (като ориентация или нагласа; като оценка и като синтез) и структурата (двуизмерна; триизмерна и т.н.) на професионалните ценности (Gahan & Abeysekera, 2009; Hegney, Plank, & Parker, 2006; Liu, & Lei, 2012; Schwartz, 1999). Развитието в кариерата, ценностите, мотивацията и потребностите стават важен аспект в професионалните процеси. Ценността е човешка и социална потребност между личност и определено качество на предмет. Тя има социално битие и може да се определи като духовна цел. Ценността е самоизява на личностна активност, доказваща избор чрез свободата. По този

начин се осъществява както промяната, така и самоутвърждаването на човешкия род. Ценността е едновременно цел, мотивация и социална насоченост. Създадени са редица теории за мотивацията, които акцентират на един или друг момент на мотивационното съдържание или на мотивационния процес. Анализират се различни компоненти, които водят до промени в силата на мотивацията. Съдържателните (Maslow, 1970; Alderfer, 1972; McClelland, 1975) твърдят, че вътрешните за индивида фактори (потребности, ценности), формират насочеността на поведението. Процесуалните (ситуационни) (Adams & Jacobsen, 1964; Locke & Latham, 1990; Ryan, & Deci, 2000; Schein, 1986) теории анализират психичните процеси, които регулират поведението. За целите на настоящето изследване интерес представляват процесуалните теории. В основата на тези концепции е теорията на Ryan, & Deci (2000, 56) за вътрешната (intrinsic) и външната (extrinsic) мотивация.

Оптимизма и свързаните с него конструкти са били изучавани през последните две десетилетия, като са доказали своята полза в „предсказване“ на поведението, емоционалния отзвук, копинг-стратегии и за адекватно приспособяване от тежки житейски ситуации (Carver & Scheier, 2004).

Настоящото изследване е опит за очертаване на значението на професионалните ценности в индивидуалният избор на кариера при студентите и да докаже, че те са склонни да избират специалности, които имат сходно ценностно съдържание с техните собствени ценностни ориентации. Това изследване има амбицията да прави първите крачки в такава посока, като (1) предложи типологичен профил, чрез определяне структурата на ценностните ориентации и типовете при български студенти на базата на ценностната скала (WIS/SVP), българска версия (Трентини, Д., и кол., 2007) и (2) осъществи взаимозависимост между ценностните ориентации на студентите с тяхната академична мотивация (Величков, А., Радославова, М., 2005) и генерализирани очаквания (оптимизъм/негативни очаквания) (Величков, А., Радославова, М. & Рашева, М., 1993). Скалата (WIS/SVP) не оценява степента на

интелигентност или способностите на индивида, а отношението между лицето и неговата бъдеща професионална роля.

За целите на настоящото изследване, ще интерпретираме следните няколко аспекта:

- Анализ относно определенията на професионалните ценности и връзката с академична мотивация, оптимистични и негативни очаквания;

- Специфика на модела WIS (Work Importance Study) през призмата на Super (Super, 1949, 1970, 1973; Super & Bohn, 1970) и последователи за професионалните ценности, разглеждани като важни, относително стабилни цели, които студентите се стремят да постигнат в бъдещата професионална реализация;

- Избор на правилен научнообоснован набор от методи на изследване, които да предпоставят реализацията на теоретичните и практически цели по отношение настоящия дисертационен труд.

ГЛАВА 2. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Организацията на изследването е планирана на базата на целта на проекта WIS (Work Importance Study) (Super, 1949, 1973; Super & Bohn, 1970), която проучва професионалните ценности, които хората, се надяват да реализират в професионалната си дейност.

2.1. Цел на изследването:

Целта на настоящето изследване е установяване на актуалните, професионални ценности, академична мотивация и генерализирани очаквания на български студенти от различни специалности както и степента на влияние на различни социодемографски характеристики /пол, възраст, икономически статус, образование на родителите, брой членове в домакинство, населено място и специалност/.

2.2. Задачи на изследването:

1. Преглед на съществуващите теоретични постановки относно ценностните модели и връзката с мотивация и генерализирани очаквания.

2. Избор на подходящ методически инструментариум и прилагане на Скалата за оценка на професионалните ценности (WIS/SVP) в български условия.

3. Да се определи структурата на ценностните ориентации и типовете при български студенти със скалата (WIS/SVP).

4. Да се разкрие наличието на статистически значими различия във влиянието на социо-демографските характеристики /пол, възраст, икономически статус, образование на родителите, брой членове в домакинство, населено място и специалност/ върху ценностните ориентации, типовете, академичната мотивация и оптимистичните и негативни очаквания на студенти.

5. Да се установи наличието на взаимозависимости между професионалните ценностни ориентации и академичната мотивация, оптимистичните и негативни очаквания на български студенти.

2.3. Хипотези на изследването:

Хипотеза 1. Очакваме да установим различия между ценностните ориентации и типове по отношение на разгледаните социо-демографски характеристики: пол, възраст, икономически статус, образование на родители, брой на членове в семейството, населено място и изучавана специалност.

Хипотеза 2. Предполагаме, че съществува положителна взаимовръзка между структурата на ценностните ориентации при студенти и тяхната академична мотивация.

Хипотеза 3. Очакваме да установим различия между академичната мотивация на студенти по отношение на разгледаните социо-демографски характеристики: пол, възраст, икономически статус, образование на родители, брой на членове в семейството, населено място, изучавана специалност.

Хипотеза 4. Предполагаме, че съществува взаимозависимост между структурата на ценностните ориентации при изследваните студенти, тяхната академична мотивация и генерализираните им очаквания.

2.4. Предмет на настоящото изследване е проучване на професионалните ценности и академична мотивация на български студенти.

2.5. Методически инструментариум и изследвани лица:

За целите на нашето изследване е използвана: 1) *Скала за оценяване на професионалните ценности (WIS/SVP)* - Трентини, Д., Белото, М. & Бола, М., 2007), българска версия, която се състои от 63 айтема, измерваща 21 ценности, на която се отговаря по 4 степенна Ликертова скала от „не е важно”, до „много важно”. Авторите разработват въпросника на базата на концептуалния модел на WIS (Work Importance Study). Изследваните 21 скали, са свързани с професионалните ценности. Тези скали имат следните наименования, а именно: Използване на способности, Постигане на резултати, Напредък в кариерата, Естетика, Алтруизъм, Авторитет, Автономност, Творчество, Икономически печалби, Стил на живот, Личностно развитие, Физическа дейност, Престиж, Риск, Социално взаимодействие, Социални връзки, Разнообразие, Условия на труд, Културна идентичност, Физически способности и Икономическа сигурност. По отношение на българската адаптация на WIS/SVP осъществена от OS Bulgaria са изведени тестови норми. Българската версия е нормирана на базата на резултатите на 324 изследвани лица, работещи в различни по големина и сфера на дейност фирми и организации на възраст ($SD=29$). Надеждността на WIS/SVP е изчислена с помощта на коефициента за вътрешна консистентност Кронбах алфа. Изследвани са 208 студенти (мъже и жени) студенти. Проведеното изследване се провежда за първи път при студенти със въпросника WIS/SVP, българска версия.

2) *Въпросник за оценка на равнището на академична мотивация* (Радославова, М., Величков, А., 2005). Представеният въпросник е предназначен за измерване на академичната мотивация, като конструкт, който описва общото мотивационно състояние, породено и свързано с обучението по дадена специалност в университета. Чрез получаване средните и стандартни отклонения и отчитане цифровото обозначение на първите два възможни отговора („несъгласен“ и „по-скоро несъгласен“) се предлагат граници на категоризиране: отсъствие, слаба, умерена и силна академична мотивация.

3) *Метод за измерване на генерализирани очаквания на валентността на резултата - оптимизъм и негативни очаквания* (Величков, А., Радославова, М., Рашева, М., 1993). От изследваните лица се изисква да оценят степента на съгласие с всяко от твърденията, като използват 5 – степенна Ликертова скала: 1=изобщо несъгласен; 2=несъгласен; 3=отчасти съгласен, отчасти-не; 4=съгласен; 5=напълно съгласен;

4) *Анкетна бланка* конструирана от ясно формулирани 10 въпроса и представя социо – икономически и демографски данни за 208 изследвани лица. Въпросите дават информация за пола, населеното място, семейното положение, специалността, броя членове в домакинство, степента на образование на родителите (майка/баща), икономическия статус, сегашната работа и възрастта на изследваните студенти.

Изследването е проведено през месеците май-юни 2013г. в ЮЗУ “Неофит Рилски”-Благоевград. Изследвани са 208 студенти на възраст от 18 до 30 години ($M=21.24; SD=2.56$) от различни специалности – Психология ($N_1=68$; 32,7%), Педагогика ($N_2=52$; 25 %), Математика, информатика, КСТ ($N_3=41$; 19,7%) и Икономика ($N_4=47$; 22,6%) на ЮЗУ „Неофит Рилски” –Благоевград, 30,8% ($N=64$) от тях са мъже, а 69,2% ($N=144$) жени.

Средната възраст е 21,2 години, а стандартното отклонение е 2,6 години. По отношение на *населеното място* на изследваните лица, резултатите отчитат три групи - село ($N_1=48$; 23,1 %), малък град ($N_2=79$; 38 %) и областен град ($N_3=81$; 38,9%). Броят на *членовете на домакинството* е представен както следва – домакинство с един член $N_1=5$ (2,4%), с двама $N_2=18$ (8,7%), с трима $N_3=63$ (30,3%), с четирима $N_4=122$ (58,6%). По отношение на *сегашна работа* при изследваните лица резултатите показват - безработни $N_1=176$ (84,6%), *работещи на непълен работен ден* $N_2=14$ (6,7%) и *работещи на пълен работен ден* $N_3=18$ (8,7%). Броят на *не семейните студенти* е $N=193$ (92,8%), а *семейни* са едва $N=15$ (7,2%). Данните за *образованието на родителите* на респондентите са представени както следва: младите хора от семейства със средно образование на майката са 67,3% ($N=140$),

студентите, посочили, че майката има висше образование са общо 29,8% (N=62), а майката с основно образование представлява едва 2,9% (N=6). Изследваните лица от семейства със средно образование на бащата са 73,9% (N=153), студентите, посочили, че бащата има висше образование са общо 23,7% (N=49), а бащата с основно образование са посочили едва–2,4% (N=5) от респондентите. Разпределението на анкетираните студенти според техния *икономически статус* е: с нисък доход (от 0лв.- до 310лв.) са 13,5% (N=28), със среден (от 310лв. - до730лв.) са общо 48,1% (N=100), студентите, посочили, че имат над среден (от 730лв.- до1200лв.) икономически статус са общо 28,8% (N=60), а домакинства с висок (над 1200лв.) икономически статус представляват най -малобройната част–9,6% (N=20).

2.6. Методи за обработка и анализ на резултатите от изследването:

Обработката и анализът на получените резултати са извършени с помощта на софтуерен продукт- MS Excel, като при проектирането и апробирането на изследователските методи и инструменти и при обработката на емпиричните данни е използван софтуерният пакет- SPSS. Конкретно са приложени следните статистически методи:

- а) Дискриптивна (описателна статистика)
- б) Статистически методи за проверка на хипотезите, от които конкретно са приложени следните:
 - 1) Т-тест за 2 независими извадки (Independent Samples T-Test);
 - 2) Корелация (Pearson's r Correlation);
 - 3) Еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA);
- Post Hoc анализ (LSD);
- 4) Факторен анализ;
- 5) К-Means клъстърен анализ;
- 6) Хи-квадрат на Пирсън;
- 7) Непараметричен метод на Кръскал-Уолис;
- 8) Регресионен анализ, линеен регресионен модел.

ГЛАВА 3

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ПСИХОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

3.1. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРИЛАГАНЕ НА СКАЛАТА ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ЦЕННОСТИ (WIS/SVP) ПРИ СТУДЕНТИ И СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ С ИНДИВИДУАЛНИ И СОЦИО – ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

3.1.1. Резултати от прилагане на факторен анализ за определяне на структурата на ценностните ориентации при изследваните студенти

Факторният анализ на резултатите от направеното изследване на WIS/SVP показва индекс КМО= 0,771, означаващо много добра адекватност на факторния анализ на изходните данни. Равнището на значимост на Bartlett's test е $p < 0,001$, което означава подходящо разположение на променливите по факторите и силни корелационни взаимовръзки между тях. Като следваща стъпка от нашето изследване, следва интерпретация на структурата на факторите.

В българската извадка на студентите са използвани същите наименования на факторите, както в оригиналния въпросник (Трентини и кол., 2007). Значението на всеки един от факторите е определено на база на неговите връзки с отделните твърдения (Bellotto & Muzio, 1997).

Първият фактор в българската извадка на студентите е „Материалистична ориентация“. Алфа на Кронбах е 0,847 и няма айтем, без който вътрешната съгласуваност на айтемите в скалата да се повиши. Средната корелация между айтемите е 0,31 и няма отрицателни корелации между айтемите във фактора (Таблица 1). Айтемите се отнасят към ценностите: Икономически печалби, Икономическа сигурност, Напредък в кариерата, Престиж, Културна идентичност и Личностно развитие.

Таблица 1. Тегла на айтемите по първи фактор

Номера на айтеми	Фактор 1 $\alpha=0,847$	Фактор 2 $\alpha=0,799$	Фактор 3 $\alpha=0,781$	Фактор 4 $\alpha=0,705$	Фактор 5 $\alpha=0,704$
wis30	,761	,084	,200	,053	-,039
wis51	,727	-,094	,203	-,076	,119
wis42	,704	,129	-,034	-,030	,051
wis63	,644	,135	,038	,017	,121
wis45	,634	,174	,168	,111	,025
wis24	,562	,288	,036	,173	,047
wis21	,535	,358	-,015	,026	-,117
wis55	,483	,149	,246	-,095	,244
wis9	,475	,090	,257	,093	-,136
wis40	,441	-,054	,053	,049	,390
wis34	,408	,274	-,029	,243	,170
wis61	,392	,221	,028	-,226	,338
wis44	,381	,353	,232	-,023	,175

Този фактор се отнася до професионалните ценности, които бихме определили като „инструментални“, разкриват прагматичната и инструментална концепция за работата. Факторът „*Ориентация към себе си*“. Алфа на Кронбах е 0,799 и няма айтем, без който вътрешната съгласуваност на айтемите в скалата да се повиши. Средната корелация между айтемите е 0,23 и няма отрицателни корелации между айтемите във фактора. Айтемите се отнасят към ценностите: Естетика, Личностно развитие, Използване на способности, Напредък в кариерата, Постигане на резултати (Таблица 2).

Съвкупността от ценностите, които определят този фактор, показва ориентация насочена към себе си и предполага разбиране за работата като средство за самоизява. Всички тези ценности са вътрешно ориентирани цели, които са важни за

личностното развитие и само-реализацията (Balsamo, Lauriola & Saggino, 2013).

Таблица 2. Тегла на айтемите по втори фактор

Номера на айтеми	Фактор 1 $\alpha=0,847$	Фактор 2 $\alpha=0,799$	Фактор 3 $\alpha=0,781$	Фактор 4 $\alpha=0,705$	Фактор 5 $\alpha=0,704$
wis25	,235	,579	,204	-,022	,006
wis11	,132	,568	,126	-,095	-,072
wis32	,167	,529	,315	,030	-,135
wis43	,266	,528	,194	,031	,140
wis3	,032	,520	-,003	-,015	-,025
wis23	,481	,512	-,025	,095	,228
wis22	,109	,484	,079	,004	,090
wis4	,096	,477	-,100	-,006	,297
wis5	-,307	,454	-,163	,168	,393
wis1	-,020	,448	,047	,050	,169
wis12	,193	,438	,013	,322	,002
wis2	,144	,428	-,001	-,147	,144
wis39	,217	,393	,225	,053	,165
wis10	,164	,385	,269	,066	-,081

Факторът „*Ориентация към независимост*“ е трети по ред в проведеното изследване при студенти с българската версия на WIS/SVP. Алфа на Кронбах е 0,781 и няма айтем, без който вътрешната съгласуваност на айтемите в скалата да се повиши. Средната корелация между айтемите е 0,236 и има една отрицателна корелация между айтемите във фактора. Айтемите се отнасят към ценностите: Творчество, Автономност, Стил на живот, Авторитет, Социални връзки, Разнообразие (Таблица 3). Включени са ценности, които поставят акцент върху нуждата от независим начин на живот и социален просперитет. Факторът се извлича в оригиналния италиански инструмент - WIS/SVP (Trentini, Bellotto & Bolla, 1999) като четвърти фактор.

Таблица 3. Тегла на айтемите по трети фактор

Номера на айтеми	Фактор 1 $\alpha=0,847$	Фактор 2 $\alpha=0,799$	Фактор 3 $\alpha=0,781$	Фактор 4 $\alpha=0,705$	Фактор 5 $\alpha=0,704$
wis50	,038	,167	,692	,143	,079
wis49	,146	,115	,664	-,039	-,061
wis52	,082	,037	,551	-,088	,231
wis28	,115	,297	,543	,111	-,038
wis48	,297	,017	,537	,263	-,041
wis37	,146	,052	,466	-,029	,352
wis38	-,037	,097	,458	,239	,128
wis53	,252	,418	,424	-,158	,161
wis17	,061	,255	,381	,287	,126
wis31	,199	,264	,380	-,045	-,165
wis56	,145	-,164	,370	,354	,052
wis59	,014	-,241	,359	,269	,169

Факторът „Ориентация към предизвикателства“ е четвърти по тежест фактор. Алфа на Кронбах е 0,705 и няма айтем, без който вътрешната съгласуваност на айтемите в скалата да се повиши. Средната корелация между айтемите е 0,192 и има една отрицателна корелация между айтемите във фактора. Айтемите се отнасят към ценностите- Риск, Физически способности, Физическа дейност (Таблица 4). Високите показатели по този фактор предполагат конкуренция и предизвикателства с другите. Факторът в оригиналната италианска версия на WIS/SVP е пети по ред във факторното решение (Trentini, Bellotto & Bolla, 1999).

Таблица 4. Тегла на айтемите по четвърти фактор

Номера на айтеми	Фактор 1 $\alpha=0,847$	Фактор 2 $\alpha=0,799$	Фактор 3 $\alpha=0,781$	Фактор 4 $\alpha=0,705$	Фактор 5 $\alpha=0,704$
wis14	,070	-,051	,223	,674	-,053
wis62	,008	-,194	,054	,588	,070
wis35	-,022	-,315	,146	,544	,099
wis33	,066	,204	-,009	,472	-,031
wis20	-,047	-,144	-,085	,466	,038
wis54	,207	,238	-,011	,431	,310
wis13	,326	,164	,156	,414	,096
wis15	-,005	,189	-,042	,407	,199
wis6	-,050	,142	,120	,384	,140
wis41	,078	-,230	,199	,317	,185

Факторът „*Ориентация към другите*“ е пети в проведеното с българските студенти изследване фактор. Алфа на Кронбах е 0,704 и няма айтем, без който вътрешната съгласуваност на айтемите в скалата да се повиши. Средната корелация между айтемите е 0,211 и има една отрицателна корелация между айтемите във фактора. Айтемите се отнасят към ценности-Алтруизъм, Социално взаимодействие, Естетика и др. (Таблица 4). Лица с високи резултати по този фактор оценяват значението, което работата има като социализиращ инструмент и средство за общуване. Младите хора държат да имат в нея възможността за по – интензивни междуличностни контакти и връзки с външния свят.

В българската извадка на студентите разпределението на айтемите по фактори е сходно с това на данните от българските работещи и италианската извадка (Трентини,Д.и кол.,2007), затова са използвани същите наименования на факторите, както в оригиналния въпросник. Въпреки това се открояват някои различия.

Таблица 4.Тегла на айтемите по пети фактор

Номера на айтеми	Фактор 1 $\alpha=0,847$	Фактор 2 $\alpha=0,799$	Фактор 3 $\alpha=0,781$	Фактор 4 $\alpha=0,705$	Фактор 5 $\alpha=0,704$
wis47	-,075	,320	,093	,141	,610
wis36	,148	,027	,095	,189	,522
wis46	,007	,156	,287	,126	,470
wis58	,302	,124	,146	-,118	,466
wis19	,225	,043	-,124	,125	,456
wis60	,429	-,094	-,057	-,024	,445
wis18	-,029	,036	,282	,163	,398
wis57	,122	-,182	,351	,235	,388
wis26	-,167	,347	,025	,326	,369

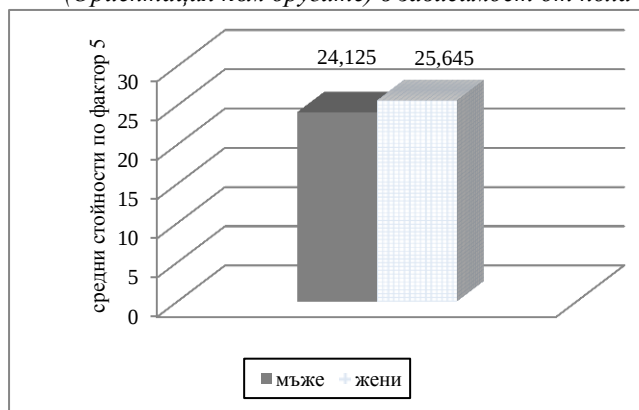
Определянето на ценностна типология представлява групиране на субектите с общи черти по петте ценностни скали на въпросника (WIS/SVP). Типологиите са конструирани на базата на *клъстърен анализ*. В италианската извадка (Трентини, Д. и кол., 2007) са определени 6 типа/клъстъра ценностни ориентации – Творчески, Спокоен, Амбициозен, Твърд, Автономен и Социален. При българските студенти посредством K-Means клъстърен анализ се определят два типа. Описанието им е получено на базата на ценностните скали, които ги определят в положителен или отрицателен смисъл. В първия тип – *Амбициозен-социален*, попадат ценностните ориентации Материалистична, Ориентация към себе си и Ориентация към другите. Във втория тип – *Автономен*, попадат ценностните ориентации Ориентация към независимост и Ориентация към предизвикателства.

Наименованията на ценностните типове в българската извадка от студенти се базират на италианската версия на въпросника. Обобщено резултатите от проведените статистически анализи установиха пет ценностни ориентации и два типа в българската извадка от студенти изследвани със скалата за професионални ценности (WIS/SVP).

3.1.2. Резултати от изследване на професионалните ценности проследени по социо-демографски характеристики /пол, възраст, икономически статус, образование на родителите, брой членове в домакинство, населено място и специалност/

След проведен статистически анализ (Т-тест) се установи, че съществуват статистически значими различия в ценностните ориентации на участниците в зависимост от половия признак, което потвърждава частично влиянието на фактора „пол“ върху професионалните ценности на респондентите. Резултатите показват статистически значим ефект по Ориентация към другите ($t_{|102|}=2,325$; $p=0,022$) при студенти, намиращ израз в преимущество на жените (Графика 1.).

Графика 1. Статистически значими различия по фактор 5 (Ориентация към другите) в зависимост от пола

Влиянието на възрастта върху предпочитанието на ценностни ориентации от студентите е проверено с регресионен анализ, линеен регресионен модел. С промяната на възрастта не се променя Материалистичната ценностна ориентация на студентите ($R=0,006$; $R^2=0,0001$; $F=0,008$; $p=0,93$; $t=0,088$; $p=0,93$), нито Ориентацията към себе си ($R=0,009$; $R^2=0,0001$;

$F=0,017$; $p=0,896$; $t= -0,13$; $p=0,896$), нито Ориентацията към независимост ($R=0,013$; $R^2=0,0001$; $F=0,032$; $p=0,858$; $t= 0,18$; $p=0,858$), нито Ориентацията към предизвикателства ($R=0,075$; $R^2=0,006$; $F=1,085$; $p=0,299$; $t= 1,042$; $p=0,299$), нито Ориентацията към другите ($R=0,005$; $R^2=0,0001$; $F=0,005$; $p=0,946$; $t= 0,68$; $p=0,946$).

Резултатите от сравнение на ценностните ориентации между студенти с различен икономически статус в домакинството откриват, че с нарастване на дохода в домакинство, при студентите акцента е поставен върху нуждата от независимост и взимане на автономни решения. Изследваните лица оценяват свободата да организират самостоятелно работата си или да правят важни избори в своята дейност, необезпокоявани от външно влияние.

България е сред държавите, в които образователните постижения на учениците и студентите са силно повлияни от семейната и социално-икономическата среда. Предполагаме, че колкото по-висок е образователният и професионалният статус на родителите, толкова по-високи биха били резултатите на младите хора у нас. Резултатите от приложения непараметричен (Kruskal Wallis Test) метод не показва наличие на значими различия по отношение на ценностните ориентации между студенти с различната степен на образование на родителите (майката и бащата). Въпреки това, въз основа на получените резултати се открояват някои тенденции. Лицата със средно/висше образование на родителите отдават голямо значение на вътрешните ценности, като използване на собствените ценности, напредък в кариерата и личностно развитие. От друга страна, лицата със средно/висше образование на родителите придават голямо значение и на „инструменталните“ професионални ценности, които разкриват прагматичната и практична концепция за работата. По отношение различия по брой членове в домакинство и населено място с ценностните ориентации и типа клъстер при студенти, резултатите не установиха значими различия.

Резултатите от еднофакторен дисперсионен анализ за откриване на значими различия по специалност, са представени

в таблица 5. С тъмен удебелен шрифт са представени значимите данни от приложения анализ. При сравнение между двойки специалности с критерия на LSD са установени значими различия по ценностните ориентации (WIS/SVP) – Материалистична ориентация ($F_{(3,201)}=3,033;p=0,03$) и Ориентация към другите ($F_{(3,204)}= 7,384;p=0,001$).

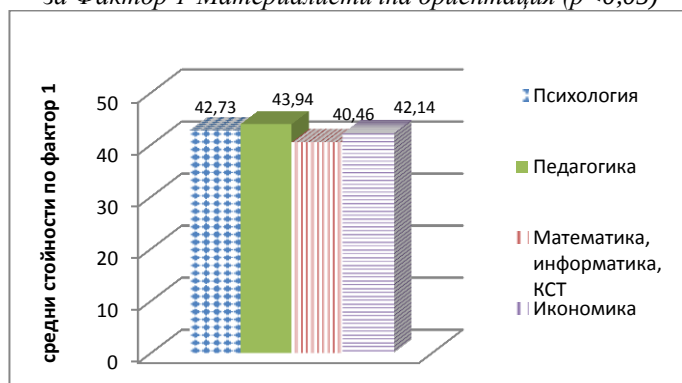
Таблица 5. Резултати от прилагане на дисперсионен анализ-ANOVA за сравняване по специалност

WIS/SVP	Специалност	М	SD	F	df	p
1 Материалистична ориентация	Психология	42,738	5,607	3,033	3, 201	0,03
	Педагогика	43,942	4,675			
	Математика, информатика, КСТ	40,463	5,857			
	Икономика	42,148	6,334			
2 Ориентация към себе си	Психология	42,453	5,702	0,864	3, 202	0,461
	Педагогика	48,447	4,662			
	Математика, информатика, КСТ	48,057	4,304			
	Икономика	46,975	4,022			
3 Ориентация към независимост	Психология	47,659	5,768	1,859	3, 202	0,138
	Педагогика	47,883	4,736			
	Математика, информатика, КСТ	35,970	4,628			
	Икономика	35,607	4,574			
4 Ориентация към предизвикателства	Психология	33,731	5,020	1,035	3, 202	0,378
	Педагогика	35,106	5,680			
	Математика, информатика, КСТ	35,237	4,982			
	Икономика	20,812	4,219			
5 Ориентация към другите	Психология	21,568	4,468	7,384	3, 204	0,001
	Педагогика	21,097	4,498			
	Математика, информатика, КСТ	22,255	4,711			
	Икономика	21,394	4,456			

По отношение на първи фактор -Материалистична ориентация, за студентите от специалност Психология са по-важни икономическата сигурност и печалба, отколкото за студентите от специалност Математика, информатика, КСТ ($LSD=,044$). Лицата изучаващи специалност Педагогика в по-голяма степен придават важност на „инструменталните“

професионални ценности, отколкото лицата изучаващи специалност Математика, информатика, КСТ (LSD=,003) (Таблица 5). Що се касае до сравняване между двойки специалности с критерия на LSD, за специалност Икономика не се установиха значими различия. На Графика 2. нагледно са показани средните стойности на изследваните специалности при студентите, които имат статистически значими различия по фактор 1. о Най-изразена Материалистична ориентация имат студентите от специалност Педагогика и Психология, следвани от специалност Икономика, като най-ниски показатели имат студентите изучаващи специалност Математика, информатика, КСТ.

Графика 2. Статистически значими различия по специалност за Фактор 1-Материалистична ориентация ($p < 0,05$)

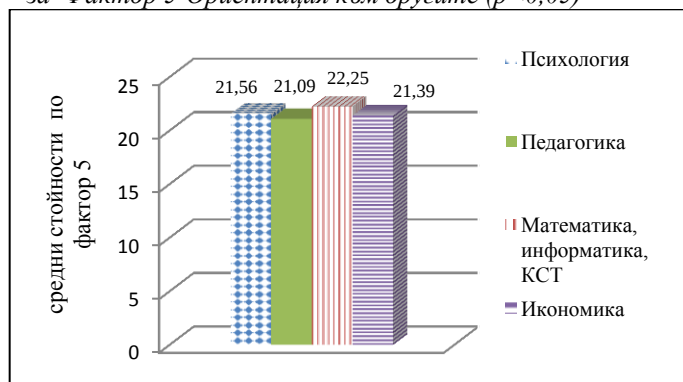
За специалностите Педагогика и Психология от една страна са важни „неприсъщите, външни ценности“ (extrinsic values), които подчертават значението на икономическите условия и напредък в материалната кариера, от друга страна, взаимоотношенията с околните. Студентите изучаващи тези специалности в по – голяма степен осъзнават сходствата и различията между тях самите и другите, биха експериментирали с ранообразни социални роли, които да помагат за интегриране и изясняване на нагласите и ценностите необходими за тяхното самоопределение.

За специалност Математика, информатика, КСТ фактор 1 са установени най-ниските показатели. Лицата от тази изучавана

специалност, фокусират вниманието и интересите си към дейности, които биха ги карали да изглеждат превъзхождащи и/или центрирани върху себе си. Тази група лица, бихме характеризирали като „грижа за себеподобрение“, т.е. насочват вниманието върху задачи, засилващи способностите и осигуряващи обратна връзка за собствена ефективност. При изучавана специалност Икономика респондентите, отдават приоритет на материалистичните и прагматични аспекти на работата, повишаването на собствения социален престиж, като приписват висока значимост на възможността да се чувстват приети със своите собствени индивидуални характеристики или специфични морални или религиозни убеждения.

По отношение на пети фактор-Ориентация към другите, за студентите от специалност Психология са по-важни социалното взаимодействие и алтруизма, отколкото за студентите от специалност Педагогика ($LSD=,002$) (Графика 3). Лицата изучаващи специалност Математика, информатика, КСТ ($LSD=,000$) в по-голяма степен придават важност на повишаване социалния, икономическия и професионалния статус, отколкото лицата изучаващи специалност Педагогика. Що се касае до студентите от специалност Икономика, те придават повече значение на съвместната работа с други хора, отколкото студентите изучаващи специалност Педагогика ($LSD=,001$).

Графика 3. Статистически значими различия по специалност за Фактор 5-Ориентация към другите ($p<0,05$)

Данните на студентите от специалност Математика, информатика, КСТ показват най-високи стойности по фактор 5 „Ориентация към другите“. Тази група приема нещата такива каквито са и е склонна да обръща внимание на апели за солидарни действия, предпочита да работи съвместно с други хора, като от значение е удобната работна среда, осигуряваща комфорт. Обичат предизвикателствата и конкуренцията с другите. За студентите от специалност Психология в по-голяма степен е изразена готовността да подкрепят индивидуалните потребности на деца, родители, близки и колеги с емпатия, както и да проявяват конструктивно и социално, основано на диалогичността поведение в критични и конфликтни ситуации, отколкото студентите от специалност Педагогика „Да помагам на хората, които имат проблеми“. Лицата от специалност Икономика биха предпочели да работят в група, за да проявяват по-добре своите потенциали и лични качества, като от съществено значение е средата, която да осигурява комфорт, сигурност и красота.

3.2 РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРИЛАГАНЕ НА МЕТОДИКАТА ЗА ОЦЕНКА НА АКАДЕМИЧНА МОТИВАЦИЯ ПРИ СТУДЕНТИ И СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ С ИНДИВИДУАЛНИ И СОЦИО – ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

3.2.1. Резултати от изследване равнището на Академична мотивация при студенти

Резултатите от изследването установиха, че академичната мотивация на студентите има много добро равнище на развитие - преобладава дялът на студентите със силно и умерено равнище на академична мотивация. Следователно, високата академична мотивираност на респондентите следва да се разглежда като предстояща цел в процеса на обучението им в университет. Данните от дескриптивната статистика установиха, че преобладават студенти със силна - 39,9% (n=83) и умерена - 32,2% (n=67) академична мотивация. Лицата, които имат слаба

академична мотивация са общо 24,0% (n=50) и при 3,8% от респондентите има отсъствие на академична мотивация.

Резултатите от корелационния анализ показват наличие на положителни по своята посока статистически значими корелации както между петте фактора, така и с академичната мотивация на изследваните лица. Получените от корелационния анализ резултати показват, че най-силни са взаимовръзките между Фактор 2 (Ориентация към себе си) и Фактор 1 (Материалистична ориентация) ($r=0,463^{**}$; $p=,000$), което предполага, че индивидуално развитие зависи до голяма степен от бъдещите финансови и материални аспекти на студентите.

Така получените резултати сочат, че за студентите в проведеното емпирично изследване приписването на централно място на напредък в кариерата, подобряване на стандарта на живот, престижа и увеличаване на доходите, включително и като показател за социално израстване, се свързва първо, с Ориентация към себе си като съвкупност от вътрешни, ориентирани към самореализацията ценности, второ, с Ориентация към независимост, като нужда от независимост и трето, с Ориентация към другите, като акцент върху значението на междуличностните контакти и връзката с външния свят. Посочените корелационни зависимости, макар и слаби по сила, но статистически значими, ни дават основание да *потвърдим Хипотеза 2* свързана с предположението, че съществува взаимозависимост между структурата на ценностните ориентации при студенти и тяхната академична мотивация.

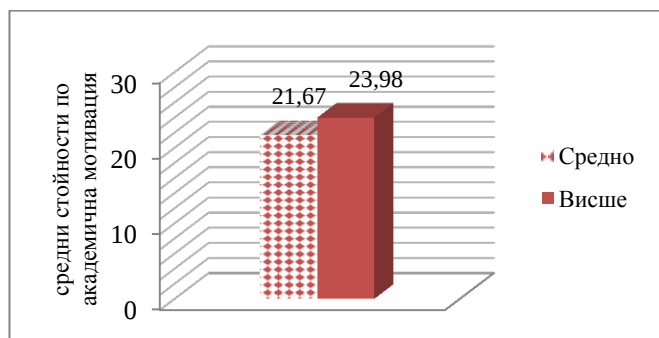
По отношение на резултатите от изследване на академичната мотивация при студенти по социодемографски характеристики пол, възраст, икономически статус, брой членове в домакинство, населено място и специалност не се установиха статистически значими различия. По отношение на различна степен на родителите, данните установиха различия при бащата. При изследваните групи (средно/висше образование на бащата) с Т – критерий за сравнение на две независими извадки се установиха значими резултати в преимущество на академична мотивация при студенти с висше образование на бащата (Таблица 6).

Таблица 6. Резултати от Т – критерий за сравнение на две независими извадки за значими по степен на образование на бащата различия по Академична мотивация

	Образование на бащата	N	M	SD	t	df	p
Академична мотивация	средно	153	21,667	5,538	2,869	200	0,005
	висше	49	23,980	4,692			

Студентите с най-висока степен на образование (висше) на бащата, изразяват в по-голяма степен мотивация насочена към развитие на уменията, знанията и професионалните качества необходими за изучаваната специалност в университета, отколкото респондентите със средно образование на бащата ($t_{[200]}=2,869$; $p=0,005$).

На графика 4. са онагледени и показани значимите средни стойности на бащата (средно/висше образование) при студенти.

Графика 4. Статистически значими стойности по академична мотивация

По отношение на образованието на майката, не се установиха значими различия, но можем да обобщим от резултатите от проведените статистически анализи, че

студентите с висше образование на майката проявяват по-високо равнище на академична мотивация.

3.3. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРИЛАГАНЕ НА МЕТОДИКАТА ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА ГЕНЕРАЛИЗИРАНИ ОЧАКВАНИЯ (ОПТИМИЗЪМ И НЕГАТИВНИ ОЧАКВАНИЯ) ПРИ СТУДЕНТИ И СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ С ИНДИВИДУАЛНИ И СОЦИО – ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

3.3.1. Резултати от изследване нивата на оптимизъм и негативни очаквания

Генерализираните очаквания се отнасят до съдържателната страна на представите и нагласите на човек за света, очакванията за лична ефективност и контролируемост на средата. Изследванията върху оптимизма показват, че той се свързва с очакването за преобладаване на положителни резултати, ориентация към успех и отсъствие на предвиждания за възможен неуспех (Norem, Cantor, 1986). Той се разглежда като един от факторите, които повишават устойчивостта на стресови въздействия (Scheier, Carver, 1985) и ефективността на психичната адаптация (Norem, Cantor, 1986). Професионалните ценности придобиват решаващо значение в развитието и социалната адаптация на студентите и са посредник между мотивация за учене, интереси и очаквания, които насочват поведението на личността в определени ситуации.

Данните от дескриптивната статистика, установиха, че преобладават студенти със средно ниво на оптимизъм – 70,2%, високо ниво на оптимизъм има при общо 27,4%. Лицата, които имат ниско ниво са общо 2,4%. Данните от процентното разпределение на нивата на негативни очаквания, установиха, че преобладават студенти със средно ниво на негативни очаквания – 71,2%, високото ниво на негативни очаквания е общо 16,8%. Лицата, които имат ниско ниво са общо 12,0%.

Получените резултати от разпределението на нивата на оптимизъм и негативните очаквания установиха, че преобладават средно ниво на оптимизъм и средно ниво на негативни очаквания при студентите от различни специалности.

3.3.2. Анализ на връзката между структурата на ценностните ориентации при студенти, академична мотивация и генерализирани очаквания

Целта на корелационния анализ е да идентифицира степента на свързаност между отделните феномени (Стоянов, В., 2005).

Резултатите от корелационния анализ показват една умерена положителна корелация (0,30-0,50), при наличие на корелационен коефициент със стойност от +0,463, докато стойност от 0,188 говори за ниска положителна корелация. Статистически значимите данни в Таблица 7. са отбелязани с тъмен удебелен шрифт, при ниво на значимост 0,01 с две звездички (**) и ниво на значимост 0,05 с една звездичка (*). Резултатите от корелационния анализ показват наличие на отрицателна корелация (Негативни очаквания и Оптимизъм $r = -0,327^{**}$; $p = ,000$) и положителни по своята посока статистически значими корелации между петте фактора, Академичната мотивация и Оптимизъм, Оптимизъм и Години на изследваните лица. Резултатите установиха, че съществуват статистически значими слаби взаимовръзки между Оптимизма и годините на респондентите ($r = 0,188^{**}$; $p = ,007$). Идентифицирана е слаба взаимовръзка между Фактор 5 (Ориентация към другите) и Негативни очаквания ($r = 0,167^{*}$; $p = ,016$), Фактор 4 (Ориентация към предизвикателства) и Негативни очаквания ($r = 0,244^{*}$; $p = ,000$) при значимо ниво 0,05.

Установи се, че няма зависимост на значимо ниво между двата типа клъстъри по нивата на оптимизъм и негативни очаквания при изследваните лица. Посочените корелационни зависимости, макар и слаби по сила, но статистически значими, ни дават основание да потвърдим *Хипотеза 4*. Оттук следва, че респондентите, които се характеризират с ориентация насочена към себе си, в по-голяма степен показват оптимистични очаквания и позитивни нагласи към работата като средство за самоизява.

Таблица 7. Коефициенти на корелация по изследваните променливи

Пром енливи	Корелационен коэффициент и равнище на значимост	Години	Оптимизъм	Негативни и очаквания	Академични мотивации	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Години	г	1								
	р	,007								
Оптимизъм	г	,188**	1							
	р	,007								
Негативни очаквания	г	-,137*	-,327**	1						
	р	,049	,000							
Академични мотивации	г	,133	,308**	-,094	1					
	р	,055	,000	,178						
Фактор 1	г	-,004	,100	,102	,090	1				
	р	,957	,154	,145	,199					
Фактор 2	г	-,009	,265**	-,021	,218*	,463*	1			
	р	,896	,000	,767	,002	,000				
Фактор 3	г	,022	,165*	,048	-,136	,423*	,393*	1		
	р	,755	,018	,489	,051	,000	,000			
Фактор 4	г	,060	,061	,244*	-,101	,220*	,214*	,390*	1	
	р	,397	,386	,000	,150	,002	,002	,000		
Фактор 5	г	-,020	,120	,167*	-,002	,403*	,366*	,417*	,395*	1
	р	,779	,085	,016	,980	,000	,000	,000	,000	

**. Корелацията е значима на ниво 0,01.

*. Корелацията е значима на ниво 0,05.

По отношение на проведените статистически процедури от изследване на Генерализирани очаквания при студенти проследени по социо-демографски характеристики: пол, възраст, социален статус и специалност резултатите не отчитат значими различия. За да разкрием наличието на статистически значими различия във влиянието на изследваните социо-демографските характеристики между оптимистични и

негативни очаквания използвахме подходящи статистически процедури.

Данните с проведен регресионен анализ, линеен регресионен модел, установиха, че с напредването на възрастта нараства оптимизма ($b=0,432$), но влиянието на възрастта ($t=3,015$; $p=0,003$) е относително слабо ($r=0,206$) и само 4,2% от стойностите на оптимизма се дължат на възрастта. Линеиният регресионен модел е адекватен за описание на зависимостта между променливите - $F=9,089$; $p<0,003$; $df=1$, 206. С напредването на възрастта не нарастват негативните очаквания ($b= -0,253$) и влиянието на възрастта ($t=2,132$; $p=0,034$) е относително много слабо и отрицателно ($r= -0,147$), като само 2,2% от стойностите на негативните очаквания се дължат на възрастта. Линеиният регресионен модел е адекватен за описание на зависимостта между променливите - $F=4,544$; $p<0,034$; $df=1$, 206. По отношение на изследване на междуполовите различия, икономически статус в домакинство, образование на родителите, брой членове в домакинство, населено място и специалност по оптимизъм и негативни очаквания, резултатите не установиха значими различия. Обобщено представени резултатите открояват няколко тенденции:

- Преобладават средни нива на оптимизъм и негативните очаквания при българските студенти.

- Респондентите, които се характеризират с ориентация насочена към себе си, в по-голяма степен имат оптимистични очаквания и позитивни нагласи към работата като средство за самоизява.

- Българските студенти, които се характеризират с ориентация насочена към предизвикателствата, конкуренцията и ориентация към другите, в по-голяма степен изразяват негативни очаквания и нагласи произтичащи от финансова несигурност, физическа опасност, неочакван обрат в работата или изолация (да загубят себе си в другите). При студентите за постигането на успех е налице както вътрешна мотивация (саморазвитие, придобиване на компетенции и умения), така и външна (икономически печалби, престиж).

- Резултатите получени чрез хи-квадрат на Пирсън разкриват, че няма зависимост на значимо ниво между двата типа клъстър по оптимизъм и негативни очаквания на студенти.

- Установи се, относително слабо влияние на годините на изследваните лица с оптимизма, данните показват, че с напредването на възрастта нараства оптимизма при студентите.

- Лицата с умерена и силна академична мотивация придават повече положителни очаквания и усещания на бъдещата професионална кариера. За тях придобиването на по-висока образователна степен би допринесла за по-добра професионална реализация и финансова сигурност.

- Статистически значими различия по социо-демографските фактори /пол, възраст, социален статус и специалност/ с изследвания конструкт “генерализирани очаквания“ не бяха констатирани.

ОБОБЩЕНИЕ

В методологически аспект, се присъединяваме към основната цел на международния проект WIS (Work Importance Study), която проучва присъщите (intrinsic) и неприсъщи (extrinsic) на работата ценности и установява професионалните ценности, които индивидите се опитват или надяват да реализират в бъдещия си професионален живот.

Настоящото изследване имаше за цел да установи актуалните, професионални ценности и академична мотивация при студенти от различни специалности, както и степента на влияние върху изследваните конструкти на различни социо-демографски променливи (пол, възраст, икономически статус, образование на родителите, брой членове в домакинство, населено място и изучавана специалност). Предвид необходимостта от анализ на ключовите категории „професионални ценности“ и „мотивация“ за учене, от една страна търсим пресечното им поле, от друга, придаваме решаващо значение на професионалните ценности в социалната адаптация на студентите, в смисъла на „посредник“ между мотивация и интереси. В настоящия труд ценностната

ориентация е в основата на мотивацията и се определя като вътрешна подбуда. Тя е отправна точка за реализиране на професионалното поведение, а професионалните ценности на студентите се разглеждат като ориентация на личността към бъдещата професия.

Предвид изложеното по-горе и с оглед целите на изследването, проведохме емпирично изследване на професионалните ценности и академичната мотивация на български студенти от Югозападен университет "Неофит Рилски"-Благоевград. Изследването планирахме и осъществихме в рамките на учебната 2012/2013 година, като включихме групата на студенти от различни специалности (психология, педагогика, математика, информатика, КСТ). Предвид формиращата роля на университета и в частност на обучението по предпочитани специалности, изграждането на професионални ценности и мотивация за учене следва да бъде приоритет.

Въпреки значението на професионалните ценности върху процеса на взимане на решение (Ravlin, Meglino, & Adkins, 1992), не са голям брой емпиричните изследвания фокусиращи се върху връзката на професионалните ценности с избора на академична специалност (Abu-Saad & Isralowitz, 1997; Cassar, 2008; Hagström & Kjellberg, 2007; Shaw & Duys, 2005).

Данните от проведеното емпирично изследване констатираха статистически значими различия по някои от проучените показатели на ценностната скала (WIS/SVP), които обобщено бихме могли да представим по следния начин:

– Резултатите от проведен факторен анализ на скалата (WIS/SVP), включваща 21 ценности, групираха пет фактора: Фактор 1-Материалистична ориентация; Фактор 2- Ориентация към себе си; Фактор 3- Ориентация към независимост; Фактор 4-Ориентация към предизвикателства и Фактор 5-Ориентация към другите. Алфата на Кронбах за петте фактора е както следва, $\alpha=0,847$, $\alpha=0,799$, $\alpha=0,781$, $\alpha=0,705$ и $\alpha=0,704$.

– Данните от проведен К-Means клъстерен анализ очертаха два ценностни типа : 1) *Амбициозен-социален*, в който попадат ценностните ориентации Материалистична, Ориентация

към себе си и Ориентация към другите; и 2) *Автономен*, в който попадат Ориентация към независимост и Ориентация към предизвикателства.

– Признака „пол“ показва значим ефект по Ориентация към другите, намиращ израз в преимущество на жените. Жените за разлика от мъжете, в по-голяма степен оценяват значението, което бъдещата работата би имала за тях, като социализиращ инструмент и средство за общуване. За тях е изключително важно да извършват работа, която да им позволява да комуникират и взаимодействат през по-голямата част от деня заедно с други хора, като например да участват в съвместни проекти или да осъществяват интензивна социална комуникация. За групата на мъжете остава важно да извършват работа, която изисква физически умения и съдържа елемент на риск

– Въпреки, че не бяха открити статистически значими резултати във влиянието на социо-демографските характеристики (възраст, икономически статус, образование на родителите, брой членове в домакинство и населено място) по ценностните ориентации на студентите, можем да предположим, че икономическата подкрепа, социалната ангажираност, културната идентичност и вътрешната мотивация, са сред основните фактори, които влияят върху ценностите на студентите за тяхното бъдещо кариерно развитие.

– По отношение на най-разпространените и предпочитани ценностни ориентации при студентите от различни специалности (Психология, Педагогика, Математика, информатика, КСТ и Икономика), данните отчетоха следните резултати сред респондентите: най-изразена е Ориентация към себе си, следвана от Материалистична, Ориентация към независимост, Ориентация към другите, като с най-ниски показатели е Ориентация към предизвикателства.

– Материалистичната ориентация е по – присъща при студентите от специалностите Педагогика и Психология, което предполага, че за тези специалности са важни „неприсъщите, външни ценности“ (extrinsic values), които подчертават

значението на икономическите условия и напредък в материалната кариера.

– Ориентацията към другите е по-изразена при студентите от специалностите Математика, информатика, КСТ и Икономика, което предполага, че студентите от тези специалности биха предпочели да работят в група, за да проявяват по-добре своите потенциали и лични качества, като от съществено значение е удобната работна среда, осигуряваща комфорт, сигурност и красота.

– За студентите от специалност Математика, информатика и КСТ приоритетни са следните професионални ценности: Личностно развитие, Използване на способностите, Социално взаимодействие, Социални връзки, Условия на труд. Предпочитат да бъдат конкурентно способни и да работат съвместно с други хора. Диференцираща в сравнение с другите три групи обаче, е възможността да помагат на другите и да имат интересен и вълнуващ живот. Характеристиките на студентите изучаващи тази специалност спадат към първия тип „Амбициозен-социален“.

– За студентите от специалност Психология приоритетни са ценностите - Автономност, Стил на живот, Разнообразие, Икономическа сигурност и печалби. В сравнение с останалите групи, студентите изучаващи психология предпочитат да действат по собствен, независим начин, като отдават значение на разнообразието и променливостта на извършената дейност. Характеристиките на студентите изучаващи специалност-психология спадат към втория „Автономен тип“.

– За студентите от специалност Педагогика присъщи са ценностите: Личностно развитие, Използване на способностите, Постигане на резултати, Икономическа сигурност, Икономически печалби, Автономност. Сравнена с останалите специалности, тази изследвана група проявява ценности силно свързани с развитието на собствените умения и способности, както и важноста, която приписват на финансовата сигурност. Характеристиките на студентите изучаващи педагогика спадат към „Автономния тип“.

– За студентите от специалност Икономика приоритетни са ценностите насочени към самоизява и саморазвитие: Използване на способностите, Постигане на резултати, Напредък в кариерата, Личностно развитие, Икономически печалби. Придават силно значение на професионалното развитие. Отличават се с това, че не предпочитат дейности, които изискват физически умения и съдържат елемент на риск. Ценностите на тази група са обвързани също с финансовите и материални аспекти на тяхното бъдеще. Характеристиките на студентите изучаващи икономика спадат към „Автономен тип“.

– Получените резултати от скалата разкриха, че няма зависимост на значимо ниво и между двата ценностни типа клъстери и социо-демографските характеристики.

В заключение, данните установиха, че най-присъщи за студентите от разгледаните специалности са „инструменталните“ ценности, които разкриват прагматичната и практична концепция на професионалната дейност. Свързани са както с напредъка и развитието в кариерата, така и с икономическата сигурност и печалби. За студентите е важна автономността, да живеят според собствения стил и предпочитани стандарти, като дейността се планира и извършва според личните интереси и умения. За младото поколение освен икономическата сигурност е важна и културната идентичност, да бъдат приети от социалната група, чрез което да осигурят своята идентичност.

Резултатите в проведеното емпирично изследване, констатираха и нивата на академична мотивация, оптимизъм и негативни очаквания при студенти, които обобщено бихме могли да представим по следния начин:

– Преобладават студентите със силна и умерена академична мотивация. За респондентите от изследваните специалности, висшето образование има висока инструментална стойност в посока на индивидуално развитие и кариерна реализация.

– Преобладават студентите със средно ниво на оптимизъм и средно ниво на негативни очаквания.

– Данните показват, че с напредването на възрастта нараства оптимизма при студентите. Очакванията от изучаваната специалност са насочени към развитие на способностите и уменията, необходими за професионалното развитие на студентите.

– Резултатите установиха, че с напредването на възрастта, не нарастват негативните очаквания. За студентите е важно да са приети като част от тяхната социална група, чрез която да осигурят своята идентичност (себеразкриване и взаимност). Средната изследвана възраст на изследваните студенти е 21 години, което предполага, че респондентите са способни да обединят собствената си идентичност с тази на друг.

– Студентите, които баща е с висше образование имат по-висока академична мотивация, отколкото изследваните лица със средно образование на бащата. Образованието на родителите оказва силно влияние на шанса на студентите да получат висше образование, което води до това, че и академичната мотивация е свързана сериозно със статуса на семейството.

– Наблюдава се наличие на положителни по своята посока статистически значими корелации както между петте фактора, така и с академична мотивация, оптимизъм и негативните очаквания. Отрицателната корелация е между оптимизъм и негативни очаквания.

– Най-силна взаимозависимост се наблюдава между ориентациите -Материалистична и Ориентация към себе си; Материалистична и Ориентация към независимост; Материалистична и Ориентация към другите. За участниците в изследването, придаването на важност на материалните аспекти от живота се свързва с индивидуалното развитие (ориентация към себе си), автономността (ориентация към независимост) и социалните връзки (ориентация към другите). Умерена взаимозависимост се наблюдава и между ориентациите - Ориентация към независимост и Ориентация към другите.

– Наблюдава се тенденция към положителна взаимовръзка между Оптимизма и Академичната мотивация; и между Оптимизма и Ориентация към себе си.

На основа на получените статистически значими взаимовръзки между ценностните ориентации и останалите два изследвани конструкта можем да обобщим, че колкото повече студентите придават важност на „вътрешните ценности“ (личностното развитие, използване на собствените способности, постигане на резултати) толкова са по-мотивирани за академични постижения и техните очаквания са насочени към бъдеща успешна професионална реализация. Респондентите, за които икономическата сигурност и финансов успех се явява важна житейска цел, придават по-голямо значение от една страна, на саморазвитието и самореализацията и от друга, на независимият, изпълнен със социални връзки начин на живот.

Обобщено представените резултати очертават ценностния профил на българските студентите и представят информация, относно техните професионални ценности, ориентации, очаквания и интереси насочени към бъдещата професионална дейност.

Чрез доминиращото в литературата определение на професионалните ценности, като важни, относително стабилни цели, които хората се стремят да постигнат в професионалния си живот, установяваме от данните в настоящето и в преходни изследвания, че професионалните ценности са „посредник“ между мотивация, очаквания и интереси (Balsamo, Lauriola, & Saggino, 2013; Sverko, 1989), или проекция на „желания начин на живот“ (Suditu, 2012).

В съответствие с данните от преходни изследвания, резултатите от настоящето проучване потвърждават, междуполовите различия в професионалните ценности. По данни на някои изследователи, мъжете ценят повече икономическата сигурност, печалбата и автономността, докато жените ценят социалния аспект в работата и условията на труд (Beutell & Brenner, 1986; Elizur, 1994). При други учени резултатите установяват, че професионални ценности като: реализация, сила и авторитет са по-значими при мъжете, отколкото при жените (De Pater, Van Vianen, Fischer, & Van Ginkel, 2009; Dirilen-Gumus & Buyuksahin-Sunal, 2012; Jansz, Avis, & Vosmeer, 2010). Резултатите от настоящето проучване

обаче показват, че жените придават важност на професионални ценности като: социално взаимодействие и социални връзки, като придават най-голямо значение на постигане на резултати, личностно развитие и напредък в кариерата. За мъжете от извадката, също са присъщи „вътрешните“ ценности определяни в бъдещата професионална дейност като средство за самоизява, но поставят акцент и върху ценности като: риск, физически способности, физическа дейност, престиж.

Спецификата и динамиката на обществения живот генерират значими промени в начина на мислене на личността на младите студенти у нас. Техните ценности съпровождат действия, които ги ориентират и насочват по посока на изпълнение на поставените цели в различни области. На базата на разгледаните литературни източници и проучените професионални ценности, които следва да са „предиктор на студентския избор“ (Balsamo, Lauriola, & Saggino, 2013) установихме, че личностно развитие и икономическа сигурност са едни от важните професионални ценности при разграничаване на профилите на студенти от различни специалности –психология, педагогика, математика, информатика, КСТ и икономика. Резултатите от настоящото проучване доказва предположението, което допълват и други изследователи (Danis, Liu & Vacek, 2011), като приписват голямо значение на присъщите, ориентирани към себе си ценности. Изхождайки от това, бихме се съгласили, че увеличаващата се нужда от нови технологии кара все повече млади хора да изпитват потребност от университетско обучение (пак там). Резултатите от проведени изследвания на извадката от „студенти“ в различни страни с проекта WIS (Work Importance Study) на основата на модела на Доналд Супер (Nevill & Super, 1989), открояват като най - значими ценностите: Личностно развитие, Използване на собствените способности и Постигане на резултати, а с най –ниска степен са: Икономическа сигурност, Престиж, Авторитет и Риск. По данни на други изследователи (Balsamo et al., 2013) занимаващи се с проблема за важните професионални ценности и присъщи ориентации на бъдещи студенти, Ориентация към себе си и Ориентация към предизвикателства са сред най-предпочитаните ориентации при

ученици завършващи средното си образование и желаещи да продължат обучението си в университет. Промените в ценностната ориентация на студентите са преписвани на промените в избора на професия, тъй като професионалните ценности влияят на начина, по който студентите се ориентират при избора си на професионална реализация (Dawis & Lofquist, 1984; Duffy & Sedlacek, 2007).

До известна степен ценностите се променят с възрастта, опита и времето прекарано в университета или професионалния опит след завършване на училището (Finn, 1986). Резултатите от настоящето изследване на професионалните ценности не установиха значими резултати с възрастта на студентите, но показаха, че с напредването на възрастта, нарастват оптимистичните очаквания на изследваните лица.

Моделът, който разглеждаме по-обстойно в теоретичната част на дисертационния труд, за важните фактори на „значението работа“ предполага, че определени когнитивни процеси, като оценяване, очакване и прогнозиране подчертават човешките нагласи и поведение (Sverko, 1989). Следователно, очакванията от образованието и високата мотивация имат отношение към удовлетворяване на интересите, които са насочени към развитие на способностите и уменията на студентите, необходими за професионалното им развитие.

В подкрепа на това ни допускане са резултатите, очертали проявяваща се при изследваните студенти тенденция към положителна взаимовръзка между оптимизъм и академична мотивация и оптимизъм с ориентация към себе си. Тази тенденция е наблюдавана и в чуждестранната литература при изследване на академичната мотивация на студенти по отношение на социалната и икономическата подкрепа, която получават. Резултатите установяват, че едната група студенти има висока академична мотивация, докато втората отчита ниска и умерена мотивация (Hamdan-Mansour et al., 2013). Тези различия в двете образователни системи са подкрепени от други изследователи (Robbins et al., 2004), които установяват, че финансовата подкрепа и социалната ангажираност, са сред основните фактори, които влияят върху мотивацията на

студентите за учене и кариерно развитие. В подкрепа на това е наблюдаваната умерена взаимозависимост в проведеното настоящо проучване при българските студентите между Материалистична ориентация и Ориентация към себе си. Що се касае до чуждестранните изследвания за връзката между мотивация за академични постижения, оптимизъм и депресивни симптоми, не са установени значими взаимовръзки с оптимизма, докато депресивните симптоми се оказват силен фактор за академичните постижения на студенти (Hamdan-Mansour et al., 2013). Настоящото проучване потвърждава значими взаимовръзки между негативните очаквания на студентите и тяхната ориентация към предизвикателства. Оттук следва, че предпочитанията на студентите, носещи определен риск снижат предвижданията им за възможен неуспех в използване на собствените си способности, постигането на резултати и напредък в кариерата са свързани с преживявания на страх и депресии. Резултатите от изследвания показват категоричен негативен ефект на тревожността, една от най-често срещаните афективни променливи, върху университетските постижения на студентите (Pintrich & Schunk, 2002). Промените в ценностната ориентация на студентите са в резултат на промените в избора на професия, тъй като професионалните ценности влияят на начина, по който студентите се ориентират при избора си на професия и реализация в живота (Dawis & Lofquist, 1984; Jin, & Rounds, 2012).

В заключение можем да обобщим, че получените в настоящето изследване резултати установяват различия между ценностните ориентации по отношение на разгледаните социо-демографски характеристики- пол и изучавана специалност. По отношение на двата типа не бяха открити различия с изследваните социо-демографски фактори, което *частично потвърждава Хипотеза 1*. Резултатите от проведеното изследване ни дават информация, че икономическата, социална подкрепа, както и културната идентичност, са сред основните фактори, които влияят върху ценностните ориентации на студентите. Резултатите установиха, че образователното ниво на родителите силно влияе на образователното равнище на

студентите, т.е. академичната мотивация на студентите има много добро равнище на развитие при високообразовани родители (висше), отколкото при родители със средно образование. Всъщност, образованието на родителите оказва по-силно влияние на шанса на студентите да получат висше образование. Резултатите ни подкрепят становището на Р. Инглехарт и изследователи, че индивидуалистичните ценностни ориентации на съвременните млади до голяма степен са израз на новите постматериални ценности – стремеж към подобряване качеството на живот, себеизразяване, постигане на благополучие, доверие и толерантност в междуличностното общуване (Инглехарт, Р., 1992; Balsamo, Lauriola, & Saggino, 2013; Jin, & Rounds, 2012).

Относно предположението, че съществува положителна взаимовръзка между структурата на ценностните ориентации при студенти и тяхната академична мотивация, резултатите установиха положителна корелационна връзка, което *потвърждава Хипотеза 2*. По отношение влиянието на социодемографските характеристики върху академичната мотивация на студентите, резултатите от изследването установиха значими различия по степен на образование на бащата (средно/висше). По изразена мотивация към учене има при студенти с висше образование на бащата т.е. по-високата степен на образование на бащата влияе на нивото на академична мотивация на студентите, което ни дава основание, да *потвърдим частично Хипотеза 3*. Получените от цялостното изследване резултати и опитът за тяхното подробно анализиране можем да обобщим, в това, че емпирично се доказва взаимозависимостта между структурата на ценностните ориентации при изследваните студенти с тяхната мотивация за университетско обучение и генерализирани очаквания на респондентите от различни специалности на ЮЗУ „Неофит Рилски“ - Благоевград, което ни дава основание да *потвърдим Хипотеза 4*.

ИЗВОДИ И ПРИНОСИ

Настоящото изследване е един опит да покаже, че сходството между студенти и академична среда е от решаващо значение за успешните резултати на българските студенти. Това е възможно чрез съответствие на ценностния профил на студентите и изучаваната специалност, което асоциира с важни положителни резултати, като успехи и постоянство, мотивация за учене, очаквания и нагласи за бъдеща професионална реализация. От теоретична гледна точка, резултатите от изследване на професионалните ценности при студенти водят до по-голямо признание на важната им роля в проучване на мотивационната сфера на студентите изучаващи различни специалности.

Професионалните ценности допринасят за разбирането на степента на настояща или бъдеща интеграция на индивида в определен работен контекст, тъй като реализацията и професионалната ефективност на всеки един индивид зависи от това доколко добре се съгласуват неговите собствени ценности и принципи с ценностите и принципите на организацията в която учи, работи или за която кандидатства.

Това изследване насочва вниманието към различията на ценностните ориентации на студенти изучаващи различни специалности в университет и би могло да допринесе за по-добрата селекция и академични успехи в бъдещата реализация на младите хора у нас. С определяне структурата на ценностните ориентации и типовете при български студенти със скалата (WIS/SVP) се получиха ценностни профили на изследваните лица. Ключовите понятия, които са център в дисертационния труд са: професионални ценности и мотивация. Въз основа на изследването, формулирахме следните **изводи**:

1. Настоящото изследване потвърди предположението за това, че съществува положителна взаимовръзка между структурата на ценностните ориентации при студенти и тяхната академична мотивация.

2. Резултатите от изследването определят структурата на ценностните ориентации при студенти в български условия и

представят два ценностни типа: Амбициозен-социален и Автономен.

3. Влиянието на изследваните социо-демографски характеристики очертава високата инструментална стойност на висшето образование в посока на индивидуалното развитие и кариерна реализация на младите хора. Основни приоритетни ценности за студентите се явяват- Икономическа сигурност и печалби, Престиж, Използване на собствени способности, Постигане на резултати, Личностно развитие и др., както и важността за независим и изпълнен със социални връзки начин на живот.

4. Резултатите от изследването установиха, че мотивацията за учене при студенти е свързана сериозно със статуса на семейството, т.е. образованието на родителите (бащата) оказва силно влияние на шанса на студентите да получат висше образование.

5. Емпирично се доказва взаимовръзката на ценностните ориентации с академичната мотивация и генерализираните очаквания на български студенти.

Основните **приноси** на дисертационния труд в теоретико-приложен аспект са:

1. Направен е опит за обобщение и системетизиране на най-значимите ценностни ориентации в контекста на професионална насоченост на студентите.

2. Изграден е ценностен профил на българските студенти от различни специалности, получен от динамичните взаимоотношения между различните професионални ценности и свързан с два прототипни модела – типологичен (амбициозен-социален и автономен тип) и дименсионален (материалистична ориентация, ориентация към себе си, ориентация към независимост, ориентация към предизвикателства и ориентация към другите).

3. Проведено е за първи път в български условия изследване със скалата (WIS/SVP), проучващо йерархията и структурата на професионалните ценности на представителна извадка от „студенти“, въз основа на 21-факторен модел.

4. Направен е опит за оценка на мотивационната сфера на студенти изучаващи различни специалности.

Оттук и някои **препоръки** за практиката:

1. Необходимост от по-обстойно проучване на мотивационната сфера, очакванията и нуждите от обучение и развитие както на студенти, така и на ученици завършващи средното си образование.

2. Необходимост от интеграция на студентите в сферата на образованието, където основният фокус е поставен върху възходящо професионално развитие и разширяване на уменията и знанията на младите хора.

3. Необходимост от допълнително оценяване съвместимостта между студентите и тяхната бъдеща работа, работна среда и организационна култура, в контекста, в който да се подкрепя културната и социална идентичност на младото поколение.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

1. Байракова, С. (2013). За професионалните ценности: теоретичен преглед. Годишник по психология, издание на Катедра „Психология“, Философски факултет. Под ред. На В. Мадолев, П. Николов и Ст. Стоянова. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 44-61

2. Байракова, С. (2013). За професионалните ценности при студенти. В Сб. Научни доклади от Научна конференция с международно участие-„Психологията –традиции и перспективи“, т.2. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 209-213

3. Байракова, С. (2014). Професионалните ценности-критерии при избор на кариера на студенти. В Сб. Научни доклади от Научна конференция с международно участие „Квалификация и кариерно израстване на преподавателите във висшето училище“. София:Милива, 124-133

4. Байракова, С. (2014). Ценности в работата-теоретичен преглед. Сп. Психологически изследвания, кн.2, С.: БАН, изд. АИ:“Проф.Марин Дринов“.

5. Байракова, С. (2014). Most important work values in Bulgarian university students. Psychological Thought, бр.8,(1)

Участие в научно-изследователски проекти:

2013г.- Проект: Оборудване на лабораторен комплекс по психология.- Оперативна програма „Развитие на конкурентноспособността на българската икономика“- Благоевград.